

загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах/ Відп. ред. В.Т.Малыренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. –800с.

11. Кримінальний кодекс України: Офіц. видання. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 400 с.

12. Закон України від 03 березня 2005 року №2456 - IV«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»//Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, №16, ст. 260).

13. Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»//Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, №24, ст. 236) (Із змінами, внесеними згідно з Кодексом №4651- VI від 13.04.2012, ВВР, 2013 №9-10, № 11-12, №13 ст.88).

14. Закон України від 23 серпня 2023 року №3342- IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»//Офіційний вісник України від 15.11.2023-2023 р. – 2023 р., №91, стор.15, стаття 5272.

Журавель Олена Олександрівна,
здобувач вищої освіти 3-го курсу
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник: **Шаповал Леся**
Іванівна, доцент кафедри цивільно-
правових дисциплін Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, доцент

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В будь-якій розвинутій демократичній правовій державі права і свободи людини та громадянина є найвищою соціальною цінністю. У світі посадова особа, якій відведено повноваження щодо гарантування прав і свобод людини, стала відомою під назвою «омбудсмен» (швед. ombudsman).

Не виключенням стала Україна, адже у 1998 році був запроваджений інститут Омбудсмена після того, як 15 січня 1998 р. набрав чинності Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» і 14 квітня того ж року Верховна Рада України обрала першого в історії держави Уповноваженого з прав людини.

Згідно із ст. 101 Конституції України й відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Участь Уповноваженого в цивільному процесі реалізується шляхом захисту прав громадян, порушених у результаті дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Між тим, у законодавстві відсутня чітка регламентація підстав і форм такої його участі, відсутні й фундаментальні наукові дослідження з цього питання [4, с. 55].

Процесуальне становище українського омбудсмена у цивільному процесі згідно із ст. 56 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) визначається як орган чи особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 56 ЦПК Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ за його позовними заявами (заявами), а також на будь-якій стадії розгляду вступати у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, у тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи. На підставі аналізу положень ЦПК процесуальні форми участі Уповноваженого в цивільному процесі слід класифікувати за інстанційним критерієм: 1) на рівні суду першої інстанції – звернення до суду з позовною заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, державних чи суспільних інтересів; 2) на рівні судів апеляційної чи касаційної інстанції – подання апеляційної чи касаційної скарги відповідно; 3) на рівні суду першої інстанції, який ухвалив судові рішення, або судів апеляційної чи касаційної інстанції, якими змінено або скасовано судові рішення, – заява про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами.

Слід зазначити, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини може звернутися до суду на захист прав і свобод фізичної особи у всіх видах проваджень, пред'явивши до суду позов, або подавши заяву про видачу судового наказу або заяву в порядку окремого провадження [5, с. 708].

Уповноважений звертається до суду із заявою після виявлення ним самим порушень прав людини органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими

особами, а також юридичними та фізичними особами, або шляхом розгляду звернень громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах, згідно із Законами України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та «Про звернення громадян».

Позовна заява українського Омбудсмена повинна відповідати вимогам, встановленим ст. 175 ЦПК, щодо форми та змісту, подаватися до суду з дотриманням правил підсудності та процесуального порядку звернення до суду.

Право і обов'язок звернення до суду з метою захисту прав, свобод та законних інтересів громадян чи держави виникає за наявності певних умов – підстав участі в цивільному процесі. Підставами участі Уповноваженого Верховної ради України з прав людини в цивільному судочинстві є як фактичні (наявність точних відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина), так і правові (передбачені вітчизняним законодавством юридичні факти, за наявності яких Уповноваженому законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб).

Пропоную деталізувати та з'ясувати зміст і нормативно-правове закріплення правових підстав. Право на звернення українського Омбудсмена до суду з метою захисту чужого інтересу передбачено ч. 2 ст. 4 ЦПК, де зазначено, що у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, а також ч. 2 ст. 56 ЦПК, зміст якої зазначено вище. Підставою реалізації відповідного права є неспроможність самої особи через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність звернутися до суду із заявою про захист прав і свобод, що регламентовано п. 10 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Виходячи з аналізу норм цивільного процесуального законодавства, слід зазначити, що в разі пред'явлення позову в інтересах іншої особи Уповноважений зобов'язаний обґрунтувати суду у відповідній заяві неможливість такої особи самостійно здійснювати захист своїх інтересів, що закріплено в ч. 5 ст. 175 ЦПК. Обґрунтування Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини відбувається у формі надання суду необхідних документів – оригіналів або належним чином засвідчених копій, що підтверджують фізичний стан особи, недосягнення нею повноліття, похилий вік особи, недієздатність або обмежену дієздатність, що перешкоджають самостійному захисту особи в суді. На сьогодні перелік зазначених

документів у чинному законодавстві не регламентовано, що зумовлює орієнтуватися лише на положення ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Після отримання й дослідження наданих заявником документів Уповноваженим приймається рішення щодо звернення до суду в інтересах заявника [4, с. 58].

Згідно із загальною нормою ЦПК, а саме ч. 3 ст. 2 ЦПК, усі учасники судового процесу є рівними перед законом та судом. Така засада цивільного судочинства поширюється й на Уповноваженого Верховної ради України з прав людини, проте слід визнати, що національним законодавством не передбачено жодних процесуальних та матеріальних підстав, коли Уповноважений не може брати участі в цивільному процесі або повинен бути замінений іншим представником українського Омбудсмена, а саме у випадках родинних стосунків, службово-підвідомчих, морально-етичних тощо [6, с. 42].

Український Омбудсмен наділений повноваженнями та компетенцією подібно до більшості Омбудсменів світу. Безумовно, Уповноважений з моменту звернення до суду з позовною заявою про захист прав, свобод та інтересів іншої особи наділяється обсягом процесуальних прав та обов'язків особи, в інтересах якої він діє (окрім права укладати мирову угоду). Розпорядче право на укладення мирової угоди не належить до повноважень українського Омбудсмена, оскільки останній не є суб'єктом спірних правовідносин сторін [7, с. 28].

Окрім зазначених процесуальних прав та обов'язків, Уповноважений Верховної ради України з прав людини наділений спеціальними правами та обов'язками, передбаченими для органів та осіб, які звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Одним із таких спеціальних прав, передбачених ст. 57 ЦПК, є право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії з метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без участі Уповноваженого, вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи.

Український Омбудсмен також наділений широким комплексом особливих прав та обов'язків, що мають своє відображення у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Карпінська О. Б. класифікувала повноваження у правозахисній сфері Уповноваженого на організаційно-адміністративні, організаційно-правові та організаційно-соціальні [8, с. 83].

Важливим є те, що відповідно до ст. 4 Закону повноваження українського Омбудсмена у разі закінчення строку повноважень

Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску) не можуть бути ані обмежені, ані припинені. Аналогічно повноваження Уповноваженого не можуть бути припинені чи обмежені з моменту введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях. Така регламентація повноважень Уповноваженого є гарантією незалежності інституту як від усіх гілок державної влади, так і від особливих правових режимів, що встановлюються в державі.

Отже, з аналізу змісту норм ЦПК України та Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» випливає, що існують такі процесуальні форми участі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в судовому процесі як звернення до суду першої інстанції з позовною заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, державних чи суспільних інтересів, подання апеляційної чи касаційної скарги, а також заява про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами. Не слід також виключати як процесуальну форму позови, заяви, клопотання (подання) інших осіб (заяви, не подані безпосередньо Уповноваженим з прав людини), за якими відкрито провадження й на будь-якій стадії їх судового розгляду Омбудсменом виявлено порушення прав людини та громадянина. У результаті аналізу національного законодавства щодо підстав участі Уповноваженого в цивільному судочинстві можна зробити висновок, що на рівні кодифікованого нормативно-правового акту закріплено лише право Уповноваженого на звернення до суду в інтересах інших осіб і не деталізовано підстави його реалізації. Також чинне законодавство не визначає підстави, коли Уповноважений не може брати участі в цивільному процесі, що є порушенням засади рівності учасників судового процесу, та перелік документів, що підтверджували б неспроможність особи самостійно захистити свої права й свободи. Український Омбудсмен наділений досить широким комплексом як загальних, так і спеціальних процесуальних прав та обов'язків, але разом з тим чинним законодавством не виокремлено права та обов'язки саме під час участі в цивільному судочинстві, що потребує особливої уваги законодавця. Чітко визначене коло повноважень, зокрема на стадії доказування в цивільному процесі, запобігатиме обмеженню судом ініціативи Уповноваженого щодо захисту прав людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18 березня 2004 року. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

4. Тимошевська І. П. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як учасник судового процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 54–59.

5. Колосова О. О. Роль Уповноваженого Верховної Ради з прав людини як учасника цивільного судочинства. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В.М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 707-709.

6. Мельник Я. Я. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як особливий суб'єкт режиму цивільної процесуальної безпеки. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 1 (17). С. 41–45.

7. Дрогозюк К. Б. Повноваження омбудсмена в доказуванні у цивільному процесі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 16. Т. 2. С. 26–30.

8. Карпінська О. Б. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт правозахисної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Випуск 31. Том 1. С. 82–86.